

A SZÁZÉVES SZÓZAT

SZÁZ ÉVE ANNAK, hogy a ragyogó magyar költőgénusz, Vörösmarty Mihály hosszan viaskodott egy vers lassan alakuló soraival, amely ma Szózat címen ismert a magyarság minden rétege előtt. Szébb pályafutás nem igen jutott magyar versnek osztályrészül, mint amilyenrel e költemény dicsekedhetik: nemzeti énekké lett, minden rendű és rangú magyarjaink közös szellemi kincsévé s ma már egyike azoknak a szerény kulturális láncszemeknek, amelyek szellemi egységgé formálják a magyarság egészét. A magyar romantika nemzeti ihletű lírájának gazdag terméséből még csak Kölcsey Himnusza s részben Petőfi Nemzeti dala tett szert hasonló népszerűsége s e három vers szorosan összefügg a legutóbbi évszázad magyarjának változatos érzelmi történetével. Volt korszakunk, amely a Szózat strófaival mérlegelte a bizonytalan magyar jövő lehetőségeit s erősítette a kétségek és megpróbáltatások súlya alatt csüggedők magyarságát, együtt töprengett Vörösmartyval a „jobb kor“ vagy „nagyszerű halál“ alternatíváján s együtt érezte vele a „rendületlenül“-t: a vers három első évtizede. S volt, amely a pillanatnyi „jobb kor“ bűvöletében ugyan érzéketlen állt szemben a „nagyszerű halál“ gondolatával, e mindig fejük felett kísértő szörnyű eshetőséggel s mégis a Szózat akkordjaival ünnepelte önmagát: a századforduló. E sokrétű kultusz magyarázata egyszerű: a Szózat a magyar föld és a magyar lélek misztikus sorsszerű összetartozásának klasszikus kifejezése, a szó teljes, eredeti mély értelmében vett „haza-fiúság“ élményének remeke. Hogy ma kissé gépies önkéntelenséggel peregnék ajkunkon e vers sorai, annak egyetlen oka, hogy a százados használat retorikát formált abból, ami egykor egy nekilendülő korszak és egy vergődő magyar lélek központi élményének szenvedélyes megnyilatkozása volt. A Szózat jubileumát nem ünnepelhetnők méltóbban, mint ha végigelmélkedve mondanivalóit, fölvetjük a kérdést: mi az, ami e versben örök és időt álló, amiben minden kor gondolkodó magyarja magára ismerhet s magyarságának szinte filozofikus mélységű kifejezését fedezheti fel.

Sajnos, aki irodalmi múltunk céhbéli kutatóinál a Szózat szellem-történeti interpretációját keresi s az író lelki fejlődésével, a kor magyar szellemiségével való kapcsolatának adatairól tőlük vár felvilágosítást, csalódva kell ráeszmélnie Vörösmarty-irodalmunk hézagosságára. A magyar Vörösmarty-kutatás történetében, mint irodalomtudományunk és

történetírásunk fejlődésében általában, két élesen elhatárolt korszak áll előttünk. A századforduló nemzeti szempontokhoz és formai kritériumokhoz igazodó irodalomkutatása csak néhány megjegyzést ejt el Vörösmarty nacionalizmusáról. Elsősorban a Zalán Futásának költőjét látja benne, a múltba sóvárgó, múltat ünneplő nemzeti hősköltészet dalnokát s csak futólag emlékezik meg arról, hogy Vörösmarty nemzeti ihletű alkotásaival hasonló szerepet tölt be irodalmi életünk történetében, mint a politikai történetben a vele kongeniális Széchenyi István, a reformkor középponti egyénisége. Miféle élményi megrázkódtatásokon át jut el Vörösmarty a Szózatig s milyen szellemi miliót tükröz ez alkotásával, erre vonatkozólag csak kevés felvilágosítást kapunk. De nem sok színnel bővítette Vörösmartyról, a Szózat költőjéről való ismereteinket a világháború utáni elmélyült, filozófiai-szellemtörténeti irányú irodalomtudomány sem, amely pedig Vörösmarty szellemi kincseinek feltárásával az írónak valóságos renaissance-át hozta meg. Babits Mihály, Szerb Antal és Brisits Frigyes kutatásai a filozófusköltő és a nyelvész nagyszerű teljesítményeire utalva a nemzet költője helyett akaratlan is az általános emberi problémák lírikusát állították az érdeklődés homlokterébe: a halál és a szerelem, a boldogságvágy és az emberméltóság azelőtt kevés figyelemre méltott dalnokát. Csak Horváth János utal arra kitűnő Vörösmarty-tanulmányában, hogy Vörösmarty állásfoglalása nemzeti problémáinkkal szemben korántsem marad élete folyamán azonos, hanem a korviszonyok szerint időről-időre változik s az ő idevágó megjegyzéseiből indulnak ki alábbi fejtegetéseink.

Az ifjú Vörösmarty egész hazafias koncepciója a Széchenyi előtti Magyarország hagyományos pesszimista közhangulatában gyökerezik. Ódát a múltnak, amelyé minden erény és minden dicsőség, szatírárt a jelennek, amely magyartalansággal és erkölcstelenséggel tele, s elégiát a jövőnek, amelyben nem biztat semmi remény s a dísztelen elmúlás réme kísért: e néhány sorban foglalható össze ekkori magyar szépirodalmunk történetiszemlélete. Széchenyi fellépése előtt mint „számkiűzött árva fiú“, egy alvó nemzet magános virrasztója lép elénk a költő s megdöbbenő jóslatokat mond korának, a lehanyatlott antik Róma, a Mohácsnál sírba hullt Magyarország sorsának tanulságait idézi s kiköt végül a felfüggeszthetetlen történelmi igazságszolgáltatás, a kérlelhetetlen erkölcsi törvény gondolatánál, amely ítélni fog romlott népünk felett is. Az idő, melyben nagy tettek és nagy hősök teremtek magyar földön, immár végleg tovatűnt s a régi dicsőségről nem beszél többé más, mint a magyar tájak, a Kárpáti-medence földje, amelynek minden darabját nagy ősök hulló vére szentelte meg. Valami passzív merengés, tétlen múlt-imádat s a végzet akaratában rezignáltan megnyugvó melancholia adják e kor magyarjának közhangulatát, mind a barokk hagyományokból szövődő, Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek és Berzsenyi által képviselt irodalmi fejlődési irányban, mind az Ányos, Bacsányi, Dayka, Kölcsey személyében megnyilatkozó moderm lírai törekvésekben. A bécsi kongresszus korszaka ez, amelynek politikája a monarchia egyetemes érdekeinek szolgálatában megfosztja Magyarországot az önálló állami élet lehetőségétől, provinciális életformákra

kárhóztatja s az európai szellemi áramlatok kavargásából kirekeszti azt. A barokk hőskultusz és a szentimentalizmus halálélménye forrnak össze a rendi Magyarország gondolatvilágát tükröző emez átlaglírában, amelynek hatása alól az ifjú Vörösmarty sem vonhatja ki magát.

A nemzeti pesszimizmus életérzésének szemléltetésére keresve sem találhatnánk még egy olyan pregnáns példát, amelynek a Szózat mai párja, másik nemzeti énekünk, a Himnusz tetszik. A Himnusz egész szerkezeti kettőssége a múlt és a jelen szembeállításán alapszik; Kölcsey szerint amaz a Gondviselés minden kegyelmével rendelkező ragyogó korszakunk, míg ezt csapásaink szakadatlan sora teszi ki. Erényeink jutalma az egyik s viszont a másik bűneink büntetése. Történelmünk fölött Isten akarata a legfőbb irányítóerő, mindnyájan az Ő kezében vagyunk, amely érdemünkhöz mérten áld meg minket, vagy ítél fölöttünk. A vízvázlató nemzeti történelmünk két nagy korszaka között a bűn: bűneink miatt gyült harag Isten keblében ellenünk s a kötelékek, amelyek túl térén és időn egygé kapcsolják nemzetünket, szolidaritást és felelősséget követelnek tőlünk minden fajtestvérünk tetteiért. Az ideál, amely a költő előtt lebeg, a „víg esztendő“, amelynek elközelgését egyedül Isten könyörületességéből várja, aki talán megelégtelt már szenvedéseink sokaságát. Így lesz a Himnusz himnusszá, imádsággá, amelynek műfaji példáit középkori irodalmunk lírai hagyományai szolgáltatják — egy ősi költői hagyomány folytatójává, amelyet a tatárjárást sirató XIII. századi latin Planctus óta nyomom kísérhetünk. E legősibb nemzeti tradíciónk felkarolása s a korhangulattal való szoros kapcsolatai révén nyer Kölcsey Himnuszának líraisága kollektív jelleget.

A fiatal Vörösmarty ellenmondás nélkül illeszkedik bele korának nacionális közérzésébe, de tehetségének monumentális arányai magasabbrendű alkotásokban jutnak kifejezésre, mintsem egyes elszigetelt, rövid lírai költemények. Az egyéniségére oly mélyen jellemző férfias kötelességvállalás mozdulatát érezzük abban a teremtő tevékenységben, amellyel egy évszázados közóhajtást segít megvalósuláshoz a Zalán Futása által. A barokk hősi eszmény legnagyobb kifejezője, a múlton rajongva csüngő passzív dicsőségvágy leggazdagabb megnyilatkozása e magyar Aeneis, amelyben nem sejtett és nem remélt méreteket öltenek a kor magyarját lenyűgöző nemzeti ideálok. S amíg így a Zalán Futása mintegy a rendi nacionalizmus betetőzését nyújtja, ezzel együtt nyújtja egy újstílus hazafiság szerény kezdeményét is a benne megnyilatkozó költői attitűdben a nemzeti érdekű feladatok hősi vállalásának és aszketikus teljesítésének mozzanatával, amelynek majdan a Szózat költője prófétája lesz. Egyelőre azonban honfoglaló eleink, a Cserhalom Szent Lászlója s Eger hősei kápráztatják látomásokkal örökké nyugtalan képzeletét s egy elemi erejű szerelmi megrázkódtatás vezeti gondolatait a mindent megsemmisítő Halál, a minden-ség felett uralkodó Nihil rémképei felé. A Délsziget, Rom, Tündérvölgy s a Két Szomszédvár Vörösmartyja valóságos filozófiai pokolra szállást végez, a teljes világnézeti összeroppanás és csőd szakadékaiba zuhan s a pesszimizmus, amely ekkori nemzeti érdekű alkotásait környékezi, általános emberi problémákat boncolgató szimbolikus költe-

ményeiben a legkegyetlenebb hangokat hallatja. A szentimentalizmus játékos halálkultusza íme, nála komoly élet-halál kérdéssé válik s csak férfias önfegyelmző ereje s erkölcsi komolysága őrzi meg e sötét világszemlélet végső következményeinek levonásától. Lesz-e cél, amely pesszimizmusának útvesztőjéből kivezetheti s életének tartalmat adhat: ez a kérdés merül fel előttünk, amint pályáját az 1830-as évek küszöbéig kísérvük.

Széchenyi újstíliú reformnacionalizmusa az, ami Vörösmarty filozófiájának nyílt kérdéseire feleletet ad s nemzeti ihletű költészetét áthangszereli. A húszas évek lemondó közhangulatában szinte kinyilatkoztatásként hat Széchenyi jövendölése arról a Magyarországról, mely még nem volt, de lesz s az az ön- és nemzetnevelő program, amelyet a messze jövőben csalogató, emberméltóságunkhoz illő élet eszményének megvalósítására hirdet. Alakítsuk ki a bennünk szunnyadó emberi és sajátosan magyar tehetségeket, mert embernek és magyarnak lenni nem érdem és jog, hanem születésünkben megadott, teljesítésre váró kötelesség; irtsuk ki buján burjánzó faji hibáinkat s fejtsük ki értékes tehetségeinket, mert csak az emberméltóság magaslatára jutva adhatunk létünknek erkölcsi jogalapot; nem a múlt ábrándos szemlélete, hanem a komoly, előretékinő munka segíthet át történelmünk pillanatnyi holtpontján; a rendi alkotmánynak s megmerevedett gazdasági rendszerünknek nem kultikus tiszteletére és konzerválására, hanem korszerű felfrissítésére van szükség: — e néhány sorral körvonalazható röviden az az újfajta állásfoglalás, amelynek Széchenyi részéről nemzeti problémáinkkal szemben tanúi vagyunk. A múlt helyett a jövendő, a kultusz helyett a kritika, a merengés helyett a munka s a halál helyett egy újszerű élet lehetőségének ideálja vezet; de talán nem is eszméinek fanatikus hirdetője, amelyeket rendszeres egységbe foglalnia sohasem sikerült, hanem saját nyugtalan életérzéséé: akcióra éhes, erkölcsi tökéletességet hajszoló önelégületlen és mély felelősségtudattól átjárt életstílusát kívánja az összmagyarság közös kincsévé tenni. S az a szuggesztív erő, amely egymást szakadatlan követő írásai-ból és soha nem szűnő gyakorlati tevékenységének példájából árad, hozza forrongásba a százados tradíciókban s a monarchia abszolutisztikus törekvéseiben megmerevedett nemzeti gondolkodásformákat s ejti meg a férfikora teljében élő Vörösmarty szellemét.

Ez a reformnacionalizmus jelenti most már Vörösmartynek a megoldatlan problémák megoldását s tűz célt céltalanságában megkeseredett élete elé. Széchenyi, mint Gyulai Pál írja: „meggyalázta a múltat, a magyar egyetlen büszkeségét, s oly jövendőt ígért neki, melyről még álmodni sem mert; kigúnyolta a nemzeti fájdalmat, a magyar egyetlen hű érzését, s vakmerő reményt és hitet követelt tőle egy ország romjain, melynek omlását megszokta minden szem, egy nagy elhatározás díjában, melytől elszokott minden szív.“ Vörösmarty mind történetlátását, mind az ebből fakadó erkölcsi attitűdöt Széchenyi merész nacionalizmusának szellemében fogalmazza át. Mint nagy tanítómestere, maga sem hisz, csak szeretne hinni egy eljövendő új Magyarországnak, a tétlen kétségbeesés helyett a remény és bizonytalanság végletei közt hánykolódó nyugalomkeresés színezi hazafiúi

érzelmi életét s nem mélyponton, hanem a sorsfordulás válaszáján látja a magyarság egykorú történelmi helyzetét. A nagy „vagy-vagy“, amely Széchenyitől Petőfiig végigkísérti hazafias líránknak a magyar jövőről alkotott képét, emeli ki gondolkodását a céltalan pesszimista rémképek köréből s döbentti rá a nemzet vállára súlyosodó roppant felelősségre. Vörösmarty számára valóban világnézetet jelent Széchenyi nemzeti koncepciója; értékelméletet, amelyért az élet terhét érdemes vállalni. Az egyéni érdekű világnézeti viaskodások helyett a nagy magyar sorsközösség ébresztője lesz így Vörösmarty s a korábban öntudatlan költői hivatásvállalás most már állandó tudatos költői magatartása lesz. Íme az út, amelyen Vörösmarty a Zalán Futásától a Szózatig eljutott.

De valljon e folyamatról a költő maga. „Gondolatok a könyvtárban“ című verse, mely 1845 január 1-én a Pesti Divatlapban jelent meg, tükrözted leghívebben azt az addigra már mélyen beidegzett lelki mozdulatot, amellyel Vörösmarty bölcselkedésének démonikus rémképei elől Széchenyi eszmevilágához menekül. Ifjúból férfivá valóérésének, a Szózat költőjévé alakulásának lassú, sokéves folyamata mintegy megismétli magát abban az élményfolyamatban, amely e vers alapjául szolgál. Gondolatainak menetét a könyvtárban felhalmozott roppant papírtömeg látása indítja meg: „Miért e lom? szagáról ismerem meg Az állatember minden bűneit.“ Az emberi tudás céltalansága, a tudomány és költészet képmutatása, a rettentő tanulság, „Hogy míg nyomorra milliók születnek, Néhány ezernek jutna üdv a földön“ — föltámasztják képzeletének egykori szörnyű látomásait s ismét felvetik előtte a kérdést: „Ez hát a sors és nincs vég semmiben?“ A költő azonban, aki egykor az élet titkainak magyarázatában oly kietlen és sötét látomásokba tévedt, itt egyetlen önmaga fölé emelkedő, férfias mozdulattal söpri el e kietlen gondolatokat:

Íme, a nemzeti kötelességek felismerése, mint világnézeti megoldás!

„Mi dolgunk a világon? küzdeni
Érünk szerint a legnemesbékért.
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
Ha azt kivittük a mély sülyedésből,

S a szellemharcok tiszta sugaránál
Olyan magasra tettük, mint lehet,
Mondhatjuk, térvén Óseink porához:
Köszönjük élet! áldomásodat,
Ez jó multság, férfi munka volt!“

VÖRÖSMARTY, a Szózat költője, a maga való nagyságában csak e szellemtörténelmi távlatok és egyéni fejlődési előzmények ismeretében válik előttünk igazán érthetővé. A költemény mögött égő középponti élmény itt is a nemzet történelmi válságának, a jelen sorsdöntő fontosságának, a válasz-út hangulatnak mélységes átérzése. A nemzeti jövő szörnyű dilemmája ugyancsak a vers második felének sokat idézett strófáiban szólal meg nyomatékkal:

„Még jöni kell, még jöni fog,
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Száz ezrek ajakán.

Vagy jöni fog, ha jöni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.“

De megbúvik s hangot kap e remény és kétség közt hányódó bizonytalanság a vers egy-egy elejtett szavában egyebütt is: a költemény első soraiban is érezzük már, hogy Vörösmarty lelke számol mindkét lehetőséggel a nemzet jövőjének elképzelésében — a sors kezének áldó és verő mozdulatával egyaránt; s felbukkan a nagy „vagy-vagy“ alternatíva a költemény fordulópontján, ahol a történelmi képek sorát bevégezve a múltból a jövőbe tekint s az ezredévi szenvedés fejében ítéletül kéri az emberiségtől az „éltet vagy halált“. Ez az optimizmus és pesszimizmus közt lebegő nyugtalanság az, ami Vörösmarty nemzeti koncepcióját legmélyebb lényegében jellemzi s erre nem csupán lelkiéletének és világnézete alakulásának sajátos körülményei predestinálják, hanem osztozik benne a kor legnagyobbjainak nemzeti állásfoglalásával. Csoda-e, hogy szinte a kényszerképzetek törvényszerűségével bukkan fel e központi problémája a magyar sors problémáit érintő csaknem valamennyi költeményében!

Szorosan összefügg Vörösmartynak e jövőt mérlegelő égető kérdésével az az erkölcsi életelv, amelynél fogva a nemzeti lét problémája a költő egyéni életének is döntő mozzanata lesz: a hűség a magyar földhöz s e föld népéhez. A nemzettesttel összeforró, sorsközösségben élő lélek egész életprogramja a néhány szó: „Hazádnak rendületlenül Légy híve, oh magyar.“ A Szózat, e címe szerint is propagatív célzatú s a tiszta költészet és l'art pour l'art érdeknélküliség eszményét tagadó költemény ez életprogramul nevében emel szót s intéz beszédet minden idők magyarjához. S ez erkölcsi elvhez mérten, amely az egyén és összmagyarság felbonthatatlan, misztikus egységét, a magyar lélek és magyar föld szoros összetartozását hirdeti, úgy érezzük, szinte mindegy lesz a nagy alternatíva, mindegy az élet és halál. A hűség parancsa egyetemes életszabályozó törvény, mely alól nem adhat felmentést sem egy esetleges „jobb kor“, sem pedig a „nagyszerű halál“. Vörösmarty történetfelfogása, amint azt a Szózat sorai sejtetik, nem mérhető sem az optimizmus, sem a pesszimizmus kategóriáival, bármennyire jellemzi is hazafiúi érzelmi életét a végletek közt ingadozó bizonytalanság. A hűség eszméjében egy ezek fölé emelkedő harmadik álláspont kap hangot nála: a nemzeti heroizmus, a férfias kötelességvállalás, amely felé ifjúsága óta vonják hajlamai, az áldozat mélyén keresztény attitűdje, amellyel önmagát a nemzet sorsának alárendeli. Ez a minden elfogultságtól és fanatizmustól ment s életében és verseiben esetről esetre véres verejtékkel kiküzdött lelki mozdulat sugallja a Szózat egyszerűségében is szuggesztív sorát: „Itt élned, halnod kell.“

A hűség kemény parancsa elé azonban a Szózat szerint nemcsak erkölcsi-érzelmi okok állítják a költőt: sorsszerű történelmi erők, múltunkkal megadott szükségszerűségek követelése is az. Egyéni életünk számára ez a föld jelenti az élet-teret: „Bölcsöd az s majdan sírod is, Mely ápol s eltakar.“ Ennek keretei közé egy magasabb rendelés szorítja a magyarság létét, amely egy érzelmi nehézkedési erőt teremtett a magyar lélek és a magyar föld között. Itthon csak itt érezhetjük magunkat s másutt mindenhol idegenek vagyunk: „A nagy világon e kívül Nincsen számodra hely.“ A földet ugyanis, mely a mienk, a földkerekség minden tájai közül egyedül szentelte meg nemzetünk története:

„Ez a föld, mellyen annyiszor
 Apáid vére folyt;
 Ez, melyhez minden szent nevet
 Egy ezred év csatolt.“

A sorsszerű kapcsolat a magyar föld és magyar lélek között elsősorban nemzeti hagyományainkban, múltunkban, ezer éves történelmünkben gyökerezik. A haza földje volt tanúja egész nemzeti létünk minden mozzanatának s az eleinkre való emlékezés e földhöz fűződő emlékeinket idézi. Vörösmarty eszmevilágának egyik legfeltűnőbb megkülönböztető] e Széchenyi nacionalizmusával szemben, hogy a szebb jövő reményéért sem mond le nemzeti tradícióink tiszteletéről. A Szózat a magyarságnak a magyar földhöz való odakötöttségét szemléltetve, éppen múltunkat hívja tanúbizonságul, Árpádnak, Hunyadnak, szabadsághőseinknek képét villantva fel előttünk. Egyén és nemzet a magyar földé, ha magyarnak született: ez a Szózat harmadik nagy mondanivalója.

A történelmi múlt azonban nemcsak a hűség kötelességével terhel minden magyart, hanem forrása is bizonyos jogainknak. Jogunk van rá mindenekelőtt, hogy életerősnek véljük nemzetünket s ne halálraítélt, sírjába hajló népként álljon képzeletünk előtt, mint az 1820-as évek szemléletében. Történelmünk a szerencsétlenségek mérhetetlen özönét zúdította ránk, de töretlen álltuk ki csapásait: „Mefogyva bár, de törve non, Él nemzet e hazán/. Hasonlóképpen jogunk az ezeréves múlt erkölcsi értékeire hivatkozni, őseink véráldozatára és keserűsegeire, mellyel ezért a földért adóztak, legjobbjaink kulturális és morális teljesítményeire, amelyek helyet biztosítanak nekünk s alapot adnak létünknek az emberiség egyetemében:

„Az nem lehet, hogy annyi szív
 Hiába onta vért,
 S keservben annyi hű kebel
 Szakadt meg a honért.

Az nem lehet, hogy ész, erő,
 És oly szent akarat
 Hiába sorvadozzanak
 Egy átoksúly alatt.“

Hogy jövőnk elé nem kell minden remény nélkül tekintenünk s a nagyszerű halál mellett egy jobb kor eshetőségével is számolhatunk, arra éppen múltunk jogosít fel. Vörösmarty nem érzi a végzet átkát a magyarság felett, mint a nemzeti pesszimizmus letűnt korának költői, közöttük elsősorban Kölcsey, aki a kérlelhetetlen törvény mithikus alakját szólaltatja meg sírja küszöbén a fajáért könyörgő magyar felett: „Törvényem él. Hazád őrscillagzatja Szülötte bűnein leszáll/. A Szózat költőjének múltunk kezeskedik a jobb jövő lehetőségéről. Múltunk öntudatával várhatjuk el bátran a nagy világtól, mely a „népek hazája.,, hogy érdemeink szerint fog ítélni rólunk s nem feledkezik meg történelmi jogainkról.

A múlt és a jövő határán, egy nemzet életének gondjai alatt roska-
 dozva s vergődve remény és reménytelenség pólusai közt ejti el Vörös-
 marty Szózatában azt a szót, amely a vers legtöbbet idézett s leg-
 jellegetesebbnek tartott motívuma: „Rendületlenül!... S e szóban
 ismét fejtegetéseink kiindulópontjához érkezünk, a férfias kitartás, a
 hajlíthatatlan jellemzilárdság eszméjéhez, amely Vörösmarty tétel-
 déseinck mentsvára. Úgy érezzük, nagy és tiszteletreméltó hagyo-

mányhoz folyamodik e vissza-visszatérő attitűddel: a *justus ac tenax propositi vir horatiusi* életeszmenyéhez, amely a Szózat előtti egész félszázad nemzeti érdekű költészetének egyik középponti gondolata. Történelmünk e súlyos korszakában, amelyben az irodalom, a nemzetnek önmagáról való nagy álma helyettesíti a politikát, valósággal egy nemzeti jellegű stoicizmus meghonosodásának lehetünk tanúi s ennek hatása érzik a Szózat által hirdetett rendíthetetlen magyarság ideáljában is. Ha van mégis valami, ami a stoikus Vörösmartyt a stoikus Berzsenyitől és Kölcseytől, két nagy előfutárától megkülönbözteti, az éppen a nemzetért való személyes felelősség elismerése és vállalása. Amazok a pesszimizmus kínjai közt alkotják meg az érzéketlenség elérhetetlen vágyképét, mely szerint „böles az, mindent ki megvet“, „mint szikla rendületlen, tompa, nyugodt, éreztelen“ s „kedvezőn lengő szelet s dörgő vést a csolnak felett“ egyformán tűrni tud.

Miféle alkalom indítja Vörösmartyt a Szózat szónoklatba öltöztetett önvallomására? Nézetünk szerint a kor nagy sugalmazó ja, Széchenyi István álle költemény mögött is egyik országgyűlési beszédjével, amelyet az 1835. év november 30-án a magyar nyelv ügyében tartott. A filológiai kutatás ugyanerre az időre teszi a Szózat bevezető versszakainak keletkezését is s lehetetlen nem ezekre gondolkunk Széchenyi sorait olvasva: „A magyarnak csak itt van egyedüli hazája ... A szegény magyar édes hazánkat kivéve széles e világon se találhatik.“ Hogy az „itt élned, halnod kell“ parancsa ekkor már másfél évtizedes élménye a legnagyobb magyarnak, ifjúkori naplóival is bizonyíthatjuk, amelyeknek lapjain keleti útjáról visszatérve felveti a kérdést: mi a haza. „Én nem tudom“, hangzik Széchenyi válasza, „azt sem tudnám megmagyarázni, mi a szerelem — s mégis valamiképpen alacsonyabb rangú az, amit a női nem iránt érzünk, mint amit a szent föld, a szabad nép iránt hordunk szívünkben. Csak annyit tudok, hogy jobb ott a levegő, szebbek a földek és a fák, — hogy ott minden olyan kedves, olyan drága nekünk — mindig odavágyunk és oda törekszünk — s ott élni és ott meghalni: csak ez a mi egyetlen kívánságunk.“ Széchenyi ez ifjúkori élménye cseng vissza főntebb említett beszédjének idézett soraiban s Vörösmartyról tudjuk, hogy mélyen megragadták és más vonalon is ihlették őt Széchenyi szavai. „A magyar nemzet egészbe véve moraliter, úgy szólván, nőtelen“ — a beszéd e gondolata visszhangzik egyik epigrammájában, mely szerint „nőtelen országnak méltán mondhatni hazánkat.“ Minden okunk megvan rá, hogy a Szózat alapjául szolgáló élményi megrendülést Széchenyi e nagyhatású, sok tekintetben megdöbentő beszédjével hozzuk kapcsolatba. Bármint is áll azonban a dolog, kétségtelen, hogy Széchenyi reform-nacionalizmus szolgált költőnk egész ekkori nemzeti ihletű lírájának alapjául.

Hová távolodik Vörösmarty Széchenyi hatása alatt az 1820-as évek nemzeti közhangulatától, legvilágosabban a Szózat és a Himnusz szembetűnő különbségei mutatják. Amaz Isten kezében látja sorsunkat, ez önmagunkhoz appellál, az imádság, míg ez „szózat“, azaz gyakorlati célokat látó beszéd, az teljes egészében múltunkat idézi, ez átkarolva tart múltat és jövőt. A Himnusz egy metafizikai hatalom beavatkozásától várja nemzeti életkérdéseink megoldását s nem lát

más megoldást. A Szózat a helyzet kulcsát erkölcsi tényezőben, a hazafiúi hűség érzésében keresi, melynek szempontjából közömbösnek tetszik, siker vagy sikertelenség jut-e cserében a történelemtől osztályrészül. Kölcsey bűneink retentő következményeire figyelmeztet, Vörösmarty a jelen válságait átérezve, nemzeti erényeink szószólójává lesz. Amannak lelki magatartása a bűnbánó alázat, ezé a jövőnk fölött érzett felelősségből fakadó kötelességvállalás. Történelmünk képei mindkettőjüknek remekében más és más írói szándékból kapnak helyet: a Himnuszban az isteni osztó igazság dokumentumai, mely áld és büntet érdemünk szerint, a Szózatban a magyar földhöz való tartozásunkat illusztrálják s mint életerőnk bizonyítékai reményt nyújtanak egy esetleges jobb jövőre. A huszas évek nacionalizmusának klasszikus tolmácsolója az egyik, amikor a reménytelenség mélyéből áldásért, vig esztendőért könyörög Istenhez, aki nélkül tehetetlenek vagyunk; s Széchenyi kora ihleti másik remek alkotásunkat, amely a hősiesség mozdulatával teszi túl magát az „áldjon vagy verjen“ dilemmáján s az erkölcsi gyakorlati eredményektől független önértékűségét hangoztatja. „E két ének együtt egy egész“, írja Horváth János; „együtt buzogtatják a haza- és nemzetszeretet iker erőforrásait: nemes önbizalmát, mely magára, s aggódó öntudatát, mely Isten segítségére számít.“ Fejtegetéseink végére értünk. Valóban, Vörösmarty szózatában nem üresen zengő retorikával s nem színtelen és tartalmatlan stílusfordulatokkal állunk szemben, hanem súlyos gondok és töprengések közt kialakult messzematató életprogrammal. Nemzeti ihletű költészetünk alkotásai sorában kevésén izzik úgy a belső hitelesség, a férfias meggyőződés pecsétje, mint a Szózatban: hisz a vers mondani-valói Vörösmartynak világnézeti megoldást és életeszményt jelentenek. A költő további sorsa is e mellett bizonyít, aki összeroskadt, mihelyt a szabadságharc után ez életfilozófiát összeroskadni látta. De éppen a válság ez éveiben, amikor Vörösmarty lángelméje tébolyba hull, kezdi meg a Szózat nagy történelmi misszióját, amelyről Arany János egyik versében oly megkapó sorokat olvasunk:

„Hallottad a szót: »rendületlenül?«
 Ábránd, hiúság, múló kegy, javak,—
 Lenn a sikamló tér, nyomás felül,
 Vész és gyalázat el ne rántsanak.
 Ó, értsd meg a szót: árban és apályon
 — Szírt a habok közt — hűséged megálljon.“

A Szózat eme missziója minden bizonnyal örök időkre szól s egészen rendkívüli jelentőséget kap jelenünk roppant viszontagságai közt. Mind esztétikai, mind erkölcsi szemszögből, mind pedig gondolatainak súlyát tekintve, mérhetetlenül magasabb polcon foglal helyet, mint korunk nemzeti köntöst fitogtató irodalmi állértékei, holott ezek ellenében nem egyszer lesz sorsa a mellőztetés. E tüneten töprengve idézzük ismét Aranyt: „Ó, értsd is a szót és könnyelmű szájon Merő szokássá szent imád ne váljon!“

SÁNDOR ISTVÁN